

Література:

1. Белов Г. Эволюция нормативной политической системы современного российского общества. // Общественные науки и современность. - 1996. № 1.-с. 45-54.
2. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Политиздат. - 1992.- 543 с.
3. Гегель Г. Ф. Философия права. - М. - 1990. - 524 с.
4. Бабкина О. Роль государства в реформирующейся политической системе. // К.: «Персонал». - 2002. - № 4. - с. 37 - 42 .
5. Михальченко Н. Украинское общество; трансформация, модернизация или лимитроф Европы? К. - 2001. - 440 с.
6. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства. Матеріали міжнародної науково - теоретичної конференції 8-9 лютого 2006 року. "Трансформації політичних систем на постсоціалістичному просторі". Спецвипуск. Нова парадигма. Київ - 2006. - с. 8-15.
7. Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991-1995.- К.: Украинский Центр духовной культуры. - 1996. - 512 с.
8. Головатий М. Соціологія політики. Київ. - 2003. - 503 с.
9. Пахарев А. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст. Сучасне становище. Автореф. дис. На здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ. - 2003. - 32 с.
10. Сучасна управлінська еліта в Україні : якісні характеристики, шляхи та методи підготовки / Монографія під редакцією М. Пірен, В. Ребкала.. Київ-2003.- 177 с.

Матушенко Олександра Валеріївна,

аспірантка Інституту політичних

і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

УДК 323.3

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА: ЧИ ВАРТО ГОВОРИТИ ПРО ЦІННОСТІ?

Дана стаття присвячена проблемі дослідження й визначення таких понять як «політична еліта», «політичний клас», «інтелігенція» та ін. Здійснено спробу визначити роль та місце цінностей в сучасному політичному дискурсі і виявити доцільність застосування ціннісного підходу для дослідження політичних еліт, виходячи з реалій сучасного політичного процесу в Україні.

Ключові слова: *політична еліта, політичний клас, інтелігенція, правляча еліта, правлячий клас, ціннісний підхід в дослідженні політичних еліт, функціональний підхід в дослідженні політичних еліт.*

The article is devoted to the problem of researching and defining of such issues and terms as 'political elite', 'political class', 'the intellectuals' etc. It has been made an attempt to define the role of values in modern political discourse and figure out the appropriateness of usage of the value approach to study and research of political elites in terms of present-day conditions of Ukrainian political process.

Key words: *political elite, political class, the intellectuals, ruling elite, ruling class, value approach to study of political elites, functional approach to study of political elites.*

Данная статья посвящена проблеме исследования и определения таких понятий как «политическая элита», «политический класс», «интеллигенция» и др. Было осуществлено попытку обозначить роль и место ценностей в современном политическом дискурсе и определить целесообразность применения ценностного подхода в исследованиях политических элит, исходя из реалий современного политического процесса в Украине.

Ключевые слова: *политическая элита, политический класс, интеллигенция, правящая элита, правящий класс, ценностный подход к исследованию политических элит, функциональный подход к исследованию политических элит.*

Незважаючи на те, що проблема визначення як самого терміну «еліта», так і місця еліти в суспільстві, досліджується багатьма політологами, низка питань і досі залишається без відповідей. Одне з них: чи має право на існування і частий вжиток термін «політична еліта»? Чи, все ж, варто відмовитись від нього через брак або ледь не цілковиту відсутність в сучасній українській політиці людей, наділених якостями й цінностями, яких невблаганно вимагає саме слово «еліта»? Можливо, варто відмовитись від нього як від такого, що не відповідає ані реаліям ані часу, й не може застосовуватись в політиці взагалі, адже всі дослідники політичних еліт, починаючи від Моски й Парето, та, закінчуючи Адлером і Фрейдом, красномовно наділяли можновладців «всіх часів і народів» низкою комплексів, брутальністю і жадобою до влади. На їхню думку, саме такі якості і є справжньою причиною гонитви за владою. Тож, чи не варто замінити термін «політична еліта» на менш вимогливий і емоційний, задля того, щоб без зайвих застережень і лапок користуватись ним при аналізі діяльності високопосадовців і всієї владної верхівки, тобто тих політичних діячів, які мають найбільший вплив на ухвалення важливих питань національного характеру?

Таким чином, виникає потреба в терміні, який би зберігав обсяг поняття, закладеного словосполученням «політична еліта», але містив би менш обтяжливе ціннісне й духовне навантаження. Завдання з нелегких, але ще важче дати відповідь на таке питання: чи варто взагалі шукати інший термін для означення верхівки політичного й правлячого класів, дозволивши активно вживанам сьогодні словосполученням «політична еліта» й «правляча еліта» назавжди зникнути з понятійного апарату дослідників політичних процесів? На наше переконання, в такому випадку існує великий ризик забути про те, що політик, принаймні теоретично, повинен «бути моральним прикладом і авторитетом для нації», безумовно закладену самим словом «еліта».

В різні історичні періоди громадські діячі загалом значно більшою мірою здавали собі справу з того, яку ціну їм доведеться заплатити в разі поразки на війні чи в разі необережного політичного маневру – сьогодні ж такої ціни нема (є тільки розцінки), тож спробувати себе в якості політика може кожен охочий (а не кожен, хто відчуває більшу відповідальність перед суспільством). За таких обставин можна говорити про цілковиту відсутність будь-якої моральної відповідальності за впроваджувану політику, що, в свою чергу, великою мірою спричинено відсутністю ціннісних критеріїв оцінки політиків. Натомість, сам термін «політична еліта» дає підстави апелювати до ціннісної і духовної сторони політичного рішення того чи іншого політика, зокрема, коли йдеться про національні інтереси чи розгляд соціальних питань тощо. Якщо ж даний термін вилучити з широкого вжитку при аналізі чи обговоренні політичних процесів або відмовитись від ціннісного підходу до його визначення, політик офіційно перетвориться на менеджера в стилі Макіавеллі, орієнтованого виключно на професійне вирішення суспільних проблем без жодної претензії на те, щоб бути духовним прикладом. Попри те, що таке визначення звучить досить багатообіцяюче, особливо, в сучасних реаліях, варто зазначити, що політика – це далеко не лише процедурна діяльність, тому цінності або ж їхня відсутність безпосередньо впливають на ухвалення будь-якого важливого рішення. Цінності визначають політичний напрямок і методи боротьби за владу, використання її і, що найголовніше, – мету всієї діяльності. Попри всю метушню довкола політики й, часом, той відбиток безнадійної заплутаності й хаосу, що невтомно несе на собі політичний процес в Україні, відповідь на більшість нерозв'язних на перший погляд питань можна дати, лишень з'ясувавши істинні мотиви владної верхівки. А будь-який мотив, мета будь-якої людини виходить з її цінностей та рівня культури (зокрема політичної культури).

Виникає ще одне питання – що в українському політичному дискурсі робити з терміном «інтелігенція», і яким є той вельми загадковий зв'язок між інтелігенцією та елітою? Існує

припущення, що українські політики так полюбують термін «еліта» саме тому, що інтелігенцією чи принаймні інтелектуалами їх ніхто не наслідуються називати, навіть вони самі. Натомість, відповідно до вертикального принципу структуризації суспільства, не так складно перейти до рангу еліти, опинившись нагорі політичної вертикалі. Екстраполюючи це на реалії сьогодення, стає очевидним, що потрапити до рангу політичної еліти можна просто перейшовши в цю сферу з бізнесу, при цьому, звісно, не втрачаючи бізнес. До питання інтелігентності потрібен зовсім інший підхід – жоден державний ранг чи посада не гарантує, а часто, не має нічого спільного з інтелігентністю високопосадовця, який її обіймає. Інтелігентом також не обов'язково є кожен інтелектуал. Тим більше, інтелігентність не пов'язана з володінням таким важливим в XIX столітті капіталом як підприємницька ініціатива, або навіть найціннішим «талантом» XX століття – організаторськими здібностями (Дж. Бернхем, А. Фріш, К. Боулінг). Можливо, саме тому ані в запеклих політичних дискусіях по телебаченню ані в Верховній Раді ані в інтерв'ю та коментарях політиків та експертів, одним словом, - ніде в усьому українському політичному дискурсі не є розповсюдженим термін «інтелігенція». Якщо відштовхуватись від Фрейда (а як відомо, для з'ясування політичних мотивів і характеристики публічних політиків аргументи «від психології» визнані найавторитетнішими), то виходить, що до інтелігенції ніхто з них не належить, втішаючись гламурним і багатofункціональним терміном «еліта».

В своїй книзі під назвою «Інтелігенція» російські автори Лев Гудков і Борис Дубін пишуть, що радянська і пострадянська інтелігенція – це не еліта (відповідно, надаючи терміну «еліта» набагато більше духовного змісту ніж терміну «інтелігенція»). Автори зазначають, що якщо взяти місце цієї інтелігенції в соціальній структурі, характер освіти й рівень професійної підготовки, зв'язки всередині групи і форми комунікації з іншими соціальними партнерами, то інтелігенція в цілому, як функціональне утворення, являє собою масову бюрократію, кадрове забезпечення підсистем поновлення постреволюційного тоталітарного суспільства, яке рутинізується [1]. Автори пояснюють, що справа тут навіть не в соціальних позиціях інтелігенції і її засобах до існування, а в самому способі мислення, системі ідентифікації, тобто в уявленнях про самих себе і свою справу, фокусі інтересів, горизонті проблем, критеріях оцінки, волі до самоздійснення, готовності відповідати за власні дії. Розділяючи термін «еліта» на дві категорії – політичну та інтелектуальну, автори залишають питання правильного термінологічного означення пострадянської еліти відкритим. Разом із тим, уважно ознайомившись з матеріалами, присвяченими проблемі «перетікання» радянської інтелігенції в пострадянську еліту, варто зауважити, що російські дослідники поки що не можуть узгодити відповідні терміни для означення структури формально неіснуючого радянського політичного класу, що, в свою чергу, суттєво ускладнює спроби дати належну оцінку загальним трансформаційним процесам, що мають місце на пострадянському просторі. Так, вже згадувані дослідники Гудков і Дубін спочатку окреслюють інтелігенцію як масову бюрократію, тобто, грубо кажучи, йдеться про той самий радянський політичний клас-привид, якого в теорії не мало бути, але який таки існував, причому з дуже розвиненою інфраструктурою зв'язків, винагород та, що головне, власним «моральним» кодексом, яким би він не був. Проте, заглибившись в оцінювання поточної ситуації, ці дослідники приходять до розуміння радянської інтелігенції як опозиції тому самому класу чиновників і бюрократів, які узурпували в свій час владні посади і не давали «справжній» інтелігенції, тобто критично мислячим інтелектуалам розвиватись. Отже, фактично, пропонується розділити радянську інтелігенцію на два табори: табір чиновників, для яких термін «інтелігенція» мусить вживатись лише в лапках і табір підпільної чи приреченої опозиції, яка є найближчою до поняття «еліти» і щодо якої термін «інтелігенція» вживається в своєму прямому значенні. Але одразу постає питання: чи можна назвати цю опозиційну інтелігенцію «політичною елітою», адже безпосереднього стосунку до влади вона не мала, бо не могла мати його за визначенням? Якщо запозичити термінологію сучасних російських і українських дослідників політичних еліт, відповідь буде ствердною, адже, згідно з висловленими ними концепціями, політична еліта – це провідна частина

політичного класу, зокрема «найбільш обдаровані політики або ж ті, хто вважає себе такими» [10], а оскільки політичний клас, на відміну від правлячого класу, охоплює досить значну частину тих, хто має якийсь стосунок до політики, не виключаючи опозицію [11], то й політичною елітою опозиційна радянська інтелігенція цілком могла би вважатись. Разом із тим, існування самого політичного класу як такого радянська ідеологія заперечувала. Отже, залишається лише два терміни: «інтелігенція» в лапках, застосовувана до апарату чиновників і всіх, хто мав реальний стосунок до влади та «інтелігенція» без лапок в особі опозиції, яка не мала ані посад ані можливості чинити відкритий вплив на реальний процес ухвалення рішень. Хоча, в результаті, - на чому погоджується більшість дослідників, - цій останній інтелігенції без лапок, тобто радянській опозиції, якраз і варто дякувати за розпад Радянського Союзу. От тільки після цього, на неї одразу посипались звинувачення у нездатності звести натомість стійку і життєздатну політичну конструкцію. Мовляв, виконавши один раз роль справжньої еліти, інтелігенти виявились абсолютно нездатними діяти в нових перехідних до демократії умовах. Цим, власне, і пояснюється вищезгаданими авторами та низкою інших дослідників політичних еліт загальносистемна деградація цінностей і тотальне зниження рівня політичної культури у більшості нащадків радянського союзу. Постає справедливе питання: чи інтелігенти – це ті або лише ті, хто здатен конструктивно критикувати наявну політичну систему? В такому випадку, за побудову нової політичної системи береться якраз політична еліта, яка, в свою чергу, частково може складатись з представників інтелігенції.

Російському поняттю «інтелігенція», на відміну від європейського «intelligenz» та «intelligence» (під якими розуміються розум, здатність до розуміння, ерудиція), надається подвійне значення. З однієї сторони, мова йде про «людей розумової праці», тобто людей з вищою освітою, зі ступенями та званнями, а, з іншої – постає сукупність індивідів, які володіють досить складними для означення моральними, духовними та культурними рисами, що характеризують ставлення людини до «народу» чи, принаймні, до інших людей: почуття громадянського обов'язку, соціальна небайдужість, здатність до співчуття, «духовність» [2]. Таким чином, продовжуючи попередню тезу, варто наголосити на тому, що одне значення поняття «інтелігенція» використовується у зовнішніх ситуаціях взаємодії із владою, ситуаціях державного «управління», інший же сенс призначається виключно для себе, тобто йдеться про самовизначення людей, які зараховують себе до «інтелігенції», такий собі засіб символічної консолідації, посилення групової згуртованості «спеціалістів і службовців» [3].

Отже, беручи до уваги подібність визначень терміну «еліта» в його сьогоденному тлумаченні і терміну «інтелігенція» - в радянському, для того, аби екстраполювати його на владну верхівку в українському політикумі, варто наголосити на таких важливих аспектах, закладених в обох цих поняттях: інтелекті, наукових досягненнях, ставленні до «народу» і до інших, а також самоідентифікації, способі мислення, духовності і соціальній небайдужості. Можливо, з огляду на «нещасливу» долю означення опозиції колишньому радянському чиновництву терміном «інтелігенція», яке не завжди має безпосередній стосунок до політики (суттєво тут зазначити, що далеко не вся колишня радянська інтелігенція в особі опозиції пішла в політику – навіть навпаки), є підстави зробити спробу реабілітувати ціннісний зміст, закладений терміном «політична еліта».

Щоб розібратись в цих та низці інших важливих питань, пов'язаних з доцільністю використання терміну «політична еліта», варто здійснити коротенький огляд історії існування та вжитку самого терміну й визначити, якою мірою існуючі розробки та концепції враховують реалії політичного процесу, який сьогодні має місце в Україні. Слід зазначити, що такий огляд вже не раз здійснювався провідними українськими науковцями, тому важливішим завданням є зробити певний підсумок, вичленувавши з наявної кількості ідей, міркувань та узагальнень саме те, що відповідатиме реаліям політичного життя України та уможливить здійснення більш ефективного аналізу української публічної політики.

Варто розпочати з того, що сучасна західна політична думка пропонує два основних підходи до визначення політичної еліти та її ролі в суспільстві. Цими двома підходами є

функціональний та ціннісний. Прибічники функціонального підходу головною ознакою політичної еліти визнають соціальний статус людини, її місце і роль в системі владних управлінських структур. Прихильники функціонального підходу ставляться до визначення еліти з функціональних позицій, вбачають у ній відносно вузьку, специфічну владно-політичну групу правлячого класу, яка офіційно репрезентує і реалізує на практиці законодавчу і судову владу.

Натомість, прихильники ціннісного підходу визначальною ознакою еліти вважають духовний аристократизм, заслуги, особисті переваги (культура, освіта, мораль, воля) одних людей над іншими. Так, Х.Ортега-і-Гассет елітою вважає тих, хто володіє найвищим почуттям відповідальності. Належність до політичної еліти в даному випадку визначається культурно-психологічними особливостями людини, з якими вона народжується або яких набуває.

Відомий дослідник політичних еліт Г. Ашин вважає, що, якби політологу довелося обирати одну з зазначених концепцій, то він мав би спинити свій вибір на функціональній (альтиметричній) моделі, обґрунтовуючи свою тезу тим, що, по-перше, сам термін «еліта» є досить багатозначним, а по-друге, існують різні типи еліт і критерії їх виокремлення. На його думку, ціннісний критерій «спрацьовує» при виокремленні культурної еліти, адже, в протилежному випадку, елітологія може залишитись без свого предмету. В якості доведення Г. Ашин наводить тезу, що реальні можновладці – це далеко не приклади моралі, далеко не завжди «найкращі» - думка, висловлена засновниками самого терміну «еліта» і більшістю дослідників даного поняття за всю історію існування до нього наукового інтересу [4].

Цікаво, що один із засновників сучасних концепцій еліти Г. Моска в більшості своїх праць намагався обходитися без терміну «еліта». Його заперечує і низка прихильників теорії політичного плюралізму, які вважають, що термін «еліта» придатний для характеристики примітивних політичних систем і не може бути застосований для аналізу сучасних демократичних структур.

Мають місце і чисто термінологічні заперечення, які полягають в тому, що неправильно й навіть аморально застосовувати термін «еліта», етимологія якого не припускає сумнівів в тому, що йдеться про найкращих, найбільш достойних людей, по відношенню до можновладців, серед яких ми частіше бачимо людей цинічних, нерозбірливих в засобах, жорстоких.

Концепція правлячого класу, як суб'єкта політичного процесу, була сформульована Г. Москою в книзі «Елементи політичної науки», що вийшла в 1896 р. Відповідно до його концепції, в будь-якому суспільстві існує «політичний клас» - «клас» не в марксистському розумінні, а скоріше в тому, як ми розуміємо «еліту». Завдання цього «політичного класу» полягає в тому, щоби владарювати, зберігати свою владу і боротись проти тих, хто кидає їй виклик. «Політичний клас», за визначенням, є правлячим класом, і він відчайдушно бореться усіма засобами за те, щоб залишатись правлячим і надалі. Таким чином, будь-які демократичні лозунги, що заявляють про відміну правлячої групи, є лише способом отримати владу «новим політичним класом». Схожу теорію розробив Вільфредо Парето, який разом з Г. Моска перебував під впливом ідей швейцарського економіста Леона Марі Вальраса, який створив соціологічну модель рівноваги, до якої тяжіють всі господарські (а відтак і суспільні) системи [5].

Моска вважав, що правлячий або політичний клас концентрує управління політичним життям в своїх руках, оскільки об'єднує індивідів, які мають «політичну свідомість» і вплив. З переходом від однієї історичної епохи до іншої, змінюється склад правлячого класу, його структура, вимоги до членів, але, як такий, цей клас завжди існує, більш того, визначає історичний процес. А в такому випадку завдання політичної науки полягає в дослідженні умов існування політичного класу, утримання ним влади, взаємовідносин з масами.

Цікавою є теорія виокремлення еліти Парето, яка передбачає індексування індивідів у всіх сферах людської діяльності відповідно до їхніх здібностей. Зокрема тому, хто зміг заробити мільйони (неважливо, чесним або нечесним шляхом), надається найвищий бал 10, в

той час як людині, яка заробляє лише тисячі – наприклад, бал 6, тим, хто ледь уникнув притулку для нужденних – 1, залишивши 0 тим, хто туди потрапив. Соціальна структура, за Парето, набуває такого вигляду: «1) нижча верства, нееліта; 2) вища верства, еліта, яка ділиться на дві частини: а) управлінська еліта; в) неуправлінська еліта» [6].

Таким чином, сукупність людей, кожен з яких отримав у своїй сфері найвищу оцінку, Парето пропонує називати елітою, але зазначає, що в даному випадку для означення людей з найвищими показниками успішності підійшла би будь-яка інша назва чи навіть літера абетки. Разом з тим, варто зазначити, що межа, яка відділяє «еліту» чи «обраний клас» від решти населення, не є і не може бути чіткою.

Саме Парето запровадив у вжиток термін «еліта», хоча й застосовує в якості синонімічних такі поняття як «правлячий клас», «вища верства суспільства» і «аристократія». При цьому, він виокремлює два головних типи еліт, які послідовно змінюють одна одну. Перший тип – «леви», для яких характерний крайній консерватизм, грубі, «силові» методи правління. Другий тип – «лиси», майстри обману, політичних комбінацій, інтриг.

Підхід Парето нейтральний у ціннісному відношенні, в його понятті еліти не варто шукати моральний чи метафізичний сенс, а лише спробу об'єктивного осягнення соціальної диференціації. Еліту складають ті, які опиняються наверху в реальній боротьбі за існування. Еліта і контр-еліта складаються з соціально активних, вольових, заповзятих, приваблюваних владою, таких, які намагаються правити й владарювати. Вони й складають політичний клас. Панування – сенс існування таких людей.

Варто також зазначити, що за історію дослідження еліт, різними науковцями було наведено багато визначень даного поняття. Серед них варто відзначити такі: найбільш активні в політичному сенсі люди, орієнтовані на владу, організована меншість, яка здійснює управління неорганізованою більшістю (Моска); люди, які посідають високе положення в суспільстві і завдяки цьому впливають на соціальний процес (Дюпре); «вищий панівний клас», особи, які користуються в суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством, особи, які мають найбільшу владу (Лассуелл); люди, які характеризуються найвищим почуттям відповідальності (Х. Огега-і-Гасет); особи, які посідають найвищі позиції у владі (А. Етціоні), харизматичні особистості (М. Вебер), творча меншість суспільства, що протистоїть нетворчій більшості (А. Тойнбі).

На думку ще одного вченого Джона Гелбрейта, влада нині все більшою мірою асоціюється з доступом до знань, інформації, тому центр влади зміщується від еліти власників капіталу до еліти спеціалістів, носіїв знання, «від капіталу до організованого знання». Так, дослідник вважає осьовим принципом суспільства науку, а його елітою – тих, хто представляє науку. Таким чином, має місце перехід від «суспільства, що виробляє» (індустріального суспільства) до інформаційного, від емпіричного знання до теоретичного, як основного способу «проекування світу». Звідси – провідна роль «інтелектуальної технології» (особливо таких методів як лінійне програмування, системний аналіз, кібернетика, теорія ігор тощо). На цьому фоні і відбувається зростання значення наукової еліти, яка виходить на авансцену постіндустріального суспільства. Вона стає інтегральною частиною правлячої еліти, відтісняючи еліту власників. Якщо раніше домінуючими фігурами в еліті були підприємці, бізнесмени, то на зміну їм придуть вчені-математики, економісти, соціологи, спеціалісти в області вичислювальної техніки. Якщо центром життєдіяльності індустріального суспільства була капіталістична корпорація (і елітою суспільства була капіталістична еліта), то панівними закладами інформаційного суспільства будуть університети, інтелектуальні інститути типу «Ренд корпорейшн», саме там будуть ставитись завдання, що вимагають найбільш відповідних творчих рішень, туди будуть стікатись найбільш талановиті люди, що утворюють еліту суспільства.

Схожу ідею висловив російський дослідник політичних процесів Андрій Окара в своїй статті «Креативний клас як остання надія», де він пропонує термін «креативний клас» для означення основного двигуна креатократії – системи, за якої держава максимально

прилаштована до інституціоналізації інновацій та інноваційних процесів, коли вона поставляє на світовий ринок ідеї, образи та інтелектуаломістку продукцію, а не лише природні ресурси та енергоносії. Він зазначає, що світова структурна та фінансово-економічна криза підштовхує еліти до необхідності мислити нелінійно й сприяє напрацюванню і просуванню реальних, а не «муляжно-піарних» модернізаційних сценаріїв [7].

Важливо зазначити, що прошарок інтелектуалів і спеціалістів також не є однорідним. Відомий американський соціолог Деніел Белл розрізняє три класи: «творчу еліту вчених і вищої професійної адміністрації», «середній клас» інженерів, наукових співробітників і «пролетаріат розумової праці» - техніків, асистентів, молодших співробітників, лаборантів.

Цікаво, що всі сучасні ліберальні й більша частина консервативних трактовок елітизму виходять з того, що існування еліти сумісне з демократією, і остання залежить скоріше від якості еліти, від її відкритості й доступності.

Важливим в цій тематиці для нас є пояснення мотивів захоплення влади і намагання потрапити до політичної еліти. Тут аргументи «від психології» залишаються одними з найбільш розповсюджених. Ці аргументи можна умовно розділити на три групи: інстинктивістські, фрейдистські і біхевіористські.

Варто трошки детальніше спинитись на фрейдизмі як на найбільш популярній течії пояснення елітизму. Серед його численних послідовників і реформаторів варто відзначити А. Адлера, який пояснював прагнення в політику спробою компенсувати власний комплекс неповноцінності (хоча найчастіше самі політики про це не здогадуються) тим, що ведуть жорстку боротьбу за владу. Близькі ідеї висував Г. Лассуелл, який розвивав фрейдистські ідеї стосовно сфери політичних відносин. Для нього прагнення неодмінно потрапити в еліту – подолання власної неповноцінності, оскільки володіння владою начебто «виправляє» занижені оцінки власної особистості. Це – «психопатологія політики». Так, в «Психології людської деструктивності» Еріх Фромм пише: «Аналіз історії суспільства за останні п'ять – шість тисяч років експлуатації більшості правлячою меншістю досить чітко демонструє психологію панування – підкорення являє собою адаптацію до соціальної системи, а не її причину» [8].

Широко розповсюдженою сьогодні є організаторська теорія еліти (її також називають організаторською чи технологічною), яка була висвітлена в працях Дж. Бернхема, А. Фріша, К. Боулдінга та їхніх послідовників, які вважали, що формування еліти залежить від тих функцій, які в певну епоху відіграють в суспільстві головну роль. Якщо в XIX столітті на перший план висувалась підприємницька ініціатива, то в XX сторіччі вирішальними стали організаційні здібності. Бернхем писав, що зі зміною характеру сучасного виробництва, функція управління стала вирішальною, перетворивши тих, хто її здійснює на еліту суспільства. Таким чином, на його думку, на зміну капіталізму прийде не соціалізм, а «менеджеризм», привівши до влади новий правлячий клас – еліту управлінців. До еліти менеджерів він відносить директорів, голів рад, президентів найбільших корпорацій, тих, хто фактично управляє процесом виробництва.

В дискусії щодо доцільності використання терміну «еліта» в політичному дискурсі, Г. Ашин зазначає, що панівний клас не є чимось недиференційованим цілим, а включає в себе низку верств, роль яких в забезпеченні влади цього класу є різноманітною. Панівний клас не може здійснювати своє панування власноруч. Його інтерес як панівного класу усвідомлюється й виражається передусім найбільш активною його частиною, авангардом, який опирається на певну організацію – державний апарат, політичну партію тощо, ту частину панівного класу, яка безпосередньо здійснює управління суспільством, тримає руку на кермі управління, і яку можна найменувати політичною елітою. Отже, в структурі панівного класу можна виділити певні елементи: панівний клас – політично активна частина класу, його авангард – організація класу – лідери. До політичної еліти Г. Ашин і пропонує віднести найбільш авторитетних, впливових і політично активних членів правлячого класу, включаючи прошарок політичних функціонерів цього класу, інтелектуалів, які виробляють

політичну ідеологію класу, лідерів цих організацій, тобто людей, які безпосередньо ухвалюють політичні рішення, що виражають сукупну волю класу.

Таким чином, Ашин приходиться до справедливого висновку, що поняття «еліта» не співвідноситься по об'єму з поняттям «правлячий клас»: перше скоріше нагадує «виконавчий комітет» другого. Нерівнозначними є ці поняття і за змістом, адже до управлінської діяльності правлячий клас зазвичай залучає найбільш здібних представників і з інших класів та верств населення.

Ашин зазначає, що нагальна необхідність в терміні «еліта» виникає тоді, коли ми переходимо до аналізу механізму класового панування, внутрішньої структуризації й диференціації самого правлячого класу. Панівний клас породжений певним способом виробництва матеріальних благ; правляча ж еліта – це породження й елемент політичної системи класово – диференційованого суспільства. Відомо, що панівний клас створює механізм реалізації своєї політичної влади. Лише в цьому випадку його панування актуалізується. Найважливішим елементом створення цього механізму і є виділення правлячої еліти, яка володіє навичками політичного управління, інтегрує панівний клас, виявляє й реалізує його класовий інтерес.

Еліта виступає представником панівного класу при виконанні цим класом функцій управління суспільством; вона виявляє й актуалізує інтереси класу – як глибинні, так і безпосередні, субординує їх; вона «формує» волю класу й безпосередньо керує її перетворенням в життя. Таким чином, на питання, хто здійснює владу в класово-диференційованому суспільстві, ми можемо відповісти: панівний клас. Коли ж нас цікавить, як здійснюється ця влада, необхідно виявити механізм політичного панування цього класу, одним з найважливіших ланок якого є виділення правлячої еліти. Панівний клас і еліта різняться передусім за обсягом: еліта – це частина класу [9].

Такий український дослідник політичних еліт як Фелікс Рудич пропонує власну термінологічну концепцію:

- політичний клас: всі хто має стосунок до управління державним суспільством, не виключаючи й опозицію;
- політична еліта: найбільш обдаровані політики (або ті, хто вважає себе такими), тобто провідна частина політичного класу;
- правлячий клас: ті, хто на даному етапі реально володіє владою;
- правляча (владна) еліта: авангардна частина правлячого класу

Отже, політичний клас, правляча еліта являють собою вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередивши в своїх руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності держави. До таких пан Рудич відносить депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінську еліту, еліту судової влади, дипломатичну і військову еліту, лідерів політичних партій, громадських рухів, керівників впливових політологічних центрів тощо [10].

Ще одна українська дослідниця Лариса Кочубей наголошує на тому, що поняття «правляча еліта» і «владна еліта» не є тотожними, адже на прикладі українського суспільства очевидним є той факт, що окрім владної еліти існують ще й інші групи еліт, які беруть участь в управлінні державою. Таким чином, пані Лариса пропонує під «правлячою елітою» розуміти групу людей, які посідають впливові позиції як у структурі влади, так і поза нею і, будучи наділеними формальними, офіційними повноваженнями або, не маючи їх, ухвалюють найбільш значущі для суспільства рішення. Разом із тим, дослідниця закликає зважати на те, що термін «політичний клас» охоплює також і соціальні прошарки, які формально не пов'язані з політикою, але чинять закулісний вплив на ухвалення політичних рішень і відіграють роль «сірих кардиналів», стаючи у певний період головними дійовими особами політичного процесу.

Так, в своїй статті, присвяченій розрізненню понять «політична еліта» і «політичний клас» в контексті сучасної політичної думки, Лариса Кочубей проводить паралелі між номенклатурою і елітою, зазначаючи, що принцип виокремлення людей за критерієм посад,

які вони обіймають в державному апараті притаманний саме номенклатурі, в чому, власне, і полягає різниця в цих термінах. Адже еліта – це ще й моральний авторитет, і авторитет у суспільстві; це люди, до думки яких дослухаються, люди, які чинять неформальний вплив на соціум [11].

Анатолій Пахарев в статті під назвою «Політико-управлінська еліта України: шляхи становлення, тенденції розвитку», наводить своє визначення «політичного класу», «правлячого класу» і «політичної еліти». Так, на його думку, «політичний клас» є найбільш загально-інтеграційним поняттям, найбільш широким визначенням усіх учасників політичного процесу в суспільстві незалежно від владного статусу і керівних повноважень, від ступеня впливовості і важелів управління, від ідеологічних та духовних особливостей, від кількісного і якісного складу тощо. Таким чином, політичний клас охоплює правлячу і політичну еліту, політичних лідерів, політичні партії та рухи, адміністративно-управлінські структури загальнодержавного та регіонального рівня, всі прошарки населення, які більш-менш активно задіяні в політичних процесах суспільства [12].

Ростислав Балабан також схиляється до того, що визначення політичного класу за родом занять є недостатнім. При цьому, він пропонує такі сфери діяльності для політичного класу: 1) соціальне управління; 2) адміністративне управління; 3) державне управління.

В своїй статті під назвою «Політичний клас: соціальні група, професія чи... вирок?» дослідник зазначає, що сам функціональний підхід, до якого схиляється більшість українських та російських дослідників елітології, не викриває і не охоплює політичний клас, адже люди, зайняті в зазначеній сфері, функціональну роль, є функціонерами політичного класу. В свою чергу, вони потребують технічної та ідейної організації. Тому є сфери, які не визначаються формальними посадами, наприклад, ідейна організація й технічна організація [13].

Відома російська дослідниця О. Криштановська ідейну і технічну організацію відносить до сфери діяльності так званої стратегічної еліти, під якою вона розуміє одну з неформальних субелітних груп, яка бере на себе функції стратегічного планування і проектування. Ця група є мозковим центром, джерелом нових ідей, принципових сценаріїв розвитку. Її зазвичай складають інсайдери, які займають високі державні позиції, хоча головною умовою входження у цю групу є не стільки статус, скільки інтелектуальний потенціал і здатність генерувати нові підходи. Таких стратегічних груп всередині еліти може бути кілька, і кожна з них спеціалізується на певному колі питань [14].

О. Криштановська схиляється до того, що в транзитних суспільствах термін „політична еліта” дедалі частіше замінюється терміном „політичний клас”. В свою чергу, за своєю структурою політичний клас охоплює політичних акторів, які володіють політичним капіталом і перебувають всередині державної корпорації, тобто люди, які професійно займаються політикою. Пані Криштановська зазначає, що в кожній державі політичний клас інституціоналізований, оскільки пов'язаний з посадовими статусами, які складають матрицю державної корпорації. Індивід, стаючи членом політичного класу, обіймає державну посаду [15].

Інший український дослідник Микола Головатий в статті, присвяченій розрізненню понять «політична еліта» й «політичний клас» зазначає: при визначенні поняття «політичний клас» ми зважаємо на дві основні ознаки. Перша: формальний статус у суспільстві і, почасти, зовсім не суспільне визнання, характерне для політичної еліти. Друга: не лише доступ до ресурсів і технологій, а й здобуття і здійснення влади, владних повноважень. Відтак, за усіх об'єктивних обставин політичним класом можна вважати численну армію фактично професійних функціонерів, що посідають вищі адміністративні місця у державі або в інших політичних інститутах на різних рівнях. В нестабільних, трансформаційних суспільствах такий клас значною мірою формується зусиллями не стільки держави, її структур, скільки зацікавленими у владі кланово-корпоративними, а то й криміналізованими структурами, оскільки саме вони зацікавлені в підпорядкованому їм політичному класі [16].

Отже, навівши деякі визначення, припущення і концепції вживання низки термінів, зокрема таких як «політична еліта» та «політичний клас», варто зробити спробу визначити, чи варто відмовитись від терміну «політична еліта» як такого або заперечити доцільність ціннісного підходу в означенні цього терміну, що дозволить звільнити його від запитів на духовність, патріотизм та моральність, офіційно залишивши політикам лише професійність, кмітливість, здатність впливати на ухвалення національно важливих рішень й інші атрибути, запропоновані функціональним підходом.

На нашу думку, термін «політична еліта» в його ціннісному значенні є вкрай необхідним в умовах сьогоденного політичного процесу в Україні, адже лише він дає надію на те, що категорії, пов'язані з вищими цінностями та вимоги до політичних діячів принаймні продовжуватимуть обертатись в політичному дискурсі. Можливо, термін «політична еліта» ще може зіграти на політичній арені українського суспільства свою позитивну роль, ставши в нагоді бодай молодому поколінню, яке починає забувати такі слова як «відданість», «патріотизм», «герой», «духовність» тощо. Так, серед молоді, яка в будь-якому суспільстві і в будь-який час вважається найрадикальнішою верствою, в нашій країні спостерігається систематичне пониження рівня громадської самосвідомості і відхід від наполеонівських планів та мрій змінити політичну систему. Аналогічно до анекдоту про те, що в психіатричних лікарнях меншає наполеонів, бо меншає кількість людей, які щось про нього знають, в українському політикумі все менше здають собі справу, якою має бути справжня еліта. З іншої сторони, чим більше цим поняттям маніпулювати, застосовуючи його за функціональним принципом, тим менше залишатиметься тих, хто пам'ятає, знає чи хоча би хоче з'ясувати його істинне значення. В разі остаточного позбавлення даного терміну свого духовного й ціннісного змісту, такі поняття як інтелект, духовність, патріотизм і «турбота про народ» вже просто не буде у що вкладати.

Література:

1. Гудков Л.Д., Дубин Б.В. Интеллигенция: Заметки о литературно-политических иллюзиях. 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2009. – С.5.
2. Див.: там само. – С. 106.
3. Див.: там само. – С.107.
4. Ашин Г.К. Элитология. Смена и рекрутирование элит. – М., 1998.
5. Дугин А. Обзор теории элит // Главная тема. – М., 2005. – январь, N. – С. 156.
6. Ашин Г.К. Элитология. Смена и рекрутирование элит. – М., 1998.
7. Андрей Окара. Креативный класс как последняя надежда. - Креативный класс как партнер государства. Локомотивом инновационной модернизации станут свободные творческие люди // Независимая газета (НГ-Сценарии). 2009. 22 декабря. № 9 (102). С. 12.
8. Ашин Г.К. Элитология. Смена и рекрутирование элит. – М., 1998.
9. Див.: там само. – С. 72.
10. Рудич Ф. «Політичний клас України: виклики сучасності». Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. 2008. – С. 5-15.
11. Кочубей Л. «Поняття «політична еліта» і «політичний клас» в контексті сучасної політичної думки». - Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. 2008. – С. 24-32.
12. Пахарев А. Політико-управлінська еліта України: шляхи становлення, тенденції розвитку. - Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. 2008. – С. 24-32.
13. Балабан Р. Політичний клас: соціальна група, професія чи...вирок? - Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. 2008. – С. 24-32.
14. О. Крыштановская. Анатомия российской элиты. – М.: Захаров, 2005 - С. 65.
15. Див.: там само. - С. 64.
16. Головатий М. «Поняття «політична еліта» і «політичний клас» в контексті сучасної політичної думки». - Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. 2008. - С. 63-68.